

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

УДК 811.161.3'373

ФРАЗЕМЫ І ПАРЭМІІ З КАМПАНЕНТАМ ГАЛАВА Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

Абабурка М. В. (Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”, кафедра агульнага і славянскага мовазнаўства)

Анотацыя. У артыкуле даецца параўнальна-супастаўляльная характарыстыка фразем і парэмій з кампанентам галава, уласцівых для беларускай і рускай моў.

Сённяшняя лінгвакультуралогія паграбуе, каб паняцце “размяшчэнне ўверсе”, пачынаючы ад *неба, сонца, зорак* і інш., мела дачыненне і да верхняй часткі (верху) любога вертыкальнага ці гарызантальнага прадмета (дэнагата): дрэва, дома, слупа, балота, ракі і г. д. Да гэтай жа лексіка-семантычнай групы адносяцца і некаторыя часткі цела чалавека – саматызмы: *чалавек, лоб, вушы, вочы, шыя* і інш.

Ва ўсіх сучасных тлумачальных слоўніках беларускай і рускай моў лексема *галава* шматзначная і яе першаснае лексічнае значэнне тлумачыцца амаль што аднолькава: “Верхняя частка цела чалавека, верхняя або пярэдняя частка цела жывёлы, якая заключае ў сабе мозг” [5, с. 15], Верхняя частка цела чалавека (або жывёлы), якая складаецца з чарапной каробкі і твару (або морды жывёлы)” [4, с. 140]; “Часть тела человека (или животного), состоящая из черепной коробки и лица (или морды животного)” [1, с. 115], “Верхняя часть тела человека, передняя (верхняя) часть тела позвоночного животного, состоящая из черепной коробки и лица у человека или морды у животного” [3, с. 190].

Як кампанент фразеалагізмаў, зафіксаваных у названых слоўніках, слова *галава* пададзена ў разнастайных словаформах усіх 6 склонаў адзіночнага і множнага ліку. У другім томе 5-томнага ТСБМ, да слова *галава* з яго рознымі значэннямі дадаюцца каля сотні растлумачаных разнастайных паводле структуры фразеалагізмаў, а ў III томе ССРЛЯ – іх змешчана каля 120, нават з разнастайнымі варыянтамі і прыкладамі, узятымі пераважна з твораў мастацкай літаратуры. У “Малым руска-беларускім слоўніку” З. Санько [2] да прыказак (прымавак) і фразем з кампанентам *галава* разам з сінонімамі *башка, котелок, кумпол, черепок, черепушка* і інш. пададзена каля 50 беларускамоўных адэкватаў.

Усё складанае і прыведзенае гаворыць пра тое, што слову-кампаненту *галава* ў рускай і беларускай нацыянальнай культуры і мове, як яе транслятару, адведзена значная частка лексіка-фразеалагічнага фонду. З той прычыны, што абедзве мовы паходзяць з усходнеславянскай і агульнаславянскай моў, значная колькасць лексіка-фразеалагічных адзінак абсалютна аднолькавая: *галава (башка, кацялок, чарапок) варыць, галава на плячах, галава садовая, светлая галава, вецер у галаве, вешаць галаву, у галавах, на светлую галаву, не ідзе (выходзіць) з галавы, з (ад) галавы да ног (пят, пятак) і інш.*; з адным ці двума рознымі кампанентамі: *галаву дурыць (тлуміць, чмуціць, чмурыць, зяліць) – морочить голову; галаву спакласці – сложить голову; галаву (з плячэй) знесці – сорвать голову; зламі-галава – сорви-голова; на скрут (на злом) галавы – (очертя) сломя голову; галаву (рукі) на адцён (страценне) даваць – давать голову на отсечение і інш.*; з трыма і больш рознымі кампанентамі: *галава ходырам (ходам) ходзіць – голова идет (пошла, ходит) кругом; за*

дурною головою нагам няма спакою і за дурною галавой нагам (толькі) неспакой – бес-толковая голова ногам покоя не дает; шукаць гуза (гузака) на свою галаву (на свой лоб) і гуза (гузякі) шукаць – іскать приключений на свою голову (на свой лоб) і г. д.

У прыведзеных фразеалагічных адзінках (ФА) спецыфічным з’яўляецца не ідыяматыка і метафорыка, а лексічная ці сінтаксічная спалучальнасць кампанентаў, якую можна называць лексічнымі, граматычнымі (марфалагічнымі, сінтаксічнымі) адрозненнямі, але толькі не фразеалагічнымі або парэміялагічнымі. Такімі будуць з’яўляцца фраземы ці парэміі зусім з рознымі кампанентамі нахштальт наступных: *убіць сабе ў голаў (галаву) – забрать в голову; быць (стаць) на галаву вышэйшым – на голову выше, быць о двух головах: з усёй галавой (поўнасьцю) аддацца чаму-небудзь – уйти с головой во что-либо; закруцілася галава (галавешка, галавізна, каробачка, макотра) – закружилось (закружилось) в голове, мякіна ў галаве – мякинная голова і інш. У гэтым плане больш ярскравымі будуць такія парэміі, як *Розум – найлепшае багацце, Лобам (галавою) муру не праб’еш – Голова всему начало, Головой стены не прошибёшь, Плетью обуха не перешибёшь і г. д.**

Вельмі блізкія і формай, і зместам вобразна-матываваныя вобразы, або разгорнутыя метафары, ці перыфразы, а часцей за ўсё аманімічныя сінтаксемікі. Класік рускай літаратуры А. Пушкін у паэме “Руслан і Людміла” апаэтызаваў узгорак, назваўшы яго *чудным, жывой галавой, агромнымі вачыма, з падвекамі, вусамі і брывамі*, на якіх сядзела *чарада соў*. А. Пушкін персаніфікаваў *холм огромный – узгорак агромны*, перафразавашы яго ў *чудесный холм – чудоўны (чудны) ўзгорак, пустыни сторож безмянный – пустыні сторож (вартаўнік) безыменны і ў жывую голову – жывую галаву*, якая закрычала (*раздался голос шумный, нахмурысь, голова вскричала*): *Куда ты, витязь неразумный? Вот гостя мне судьба послала! – Куды ж ты, віцязь неразумны? Вось гостя мне лёс жа паслаў!* А Руслан-віцязь у адказ: *Молчи, пустая голова! Слышал я истину бывало: Хоть лоб широк, да мозгу мало! Я еду, еду, не свищу, А как наеду, не спущу! – Маўчы, пустая галава! Я чуў пра ісіцуну бывала: Хоць лоб шырокі, а мазгоў замала! Я еду, еду, не свішчу, а як наеду, не спушчу!*

Прыведзены ілюстрацыйны матэрыял наглядна паказвае, што персаніфікацыя і метафарызацыя зрабілі сваю справу, і рэцыпіент верыць не толькі ў мастацкі дыялог, але і ў жывое чалавечае маўленне, яго вобразнасць і эстэтычнасць.

Класік беларускай літаратуры Я. Купала стварыў паэму “Курган”, апаэтызаваўшы “размяшчэнне ўверсе”, г. зн. *над балотам і ракой, удзірванелы курган векавечны, памятку дзён, што ў нябыт уцяклі, памяць людскую, наказ..., насып тры сажні высокі...* Змясціў паэт таксама жывы як быццам бы дыялог каля князя і гусяляра-старыны, што не падпарадкоўваўся *слаўнаму ўладару*, сказаўшы: *Небу справу здае сэрца, думка мая, Сонцу, зорам, арлам толькі роўна...* За гэта князь загадвае: *Узяці старца і гуслі жыўцом у зямлю! Знае хай, хто тут пан: я – ці неба!* Вось і атрымліваецца ў нераўнапраўным жыцці: *хто – галава і два вухі, а хто – цар, бог і воінскі начальнік!* Такія ФА зафіксаваны ў беларускай і рускай фразеалогіі і парэміялогіі. Такое пацвярджаецца і ў мове беларускай і рускай мастацкай літаратуры. Праўда, літаратурна-мастацкія тэксты пераважна імпліцытна і асацыятыўна адлюстроўваюць аб’ектыўную і суб’ектыўную рэчаіснасць, выкарыстоўваючы так званую паўторную (метафарычную, перыфрастычную, увогуле канатацыйную) намінацыю або эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку моўнавыяўленчых сродкаў. Зразумела, яны заснаваныя на моўных уласцівасцях пераносу значэння слоў паводле падабенства, функцыі, адначасова і таго, і гэтага, і інш. (галава змяі, *яшчаркі* і галава *поезда*, галава *калоны* і галава *ўрада*; галоўка *дзіцяці* і галоўка *капусты*, *цыбулі* і г. д. Галоўка *цыліндра* і галоўка *вераб’я* і інш.).

Такім чынам, шматзначныя словы тыпу *галава* ў сучасных беларускай і рускай мовах могуць несці і трансляваць як аднолькавую, так і розную культурную інфармацыю.

Літаратура

1. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва : Госиздат, 1951. – 848 с.
2. Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.
3. Словарь современного русского литературного языка: в 20 т. / Ин-т рус. яз.; гл. ред. К. С. Горбачевич. – Москва : Рус. яз., 1991. – Т. 3. «Г». – 1992. – 400 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка і М. Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭН, 2002. – 784 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў пяці тамах. Т. 2. Г–К / рэд. тома А. Я. Баханькоў. – Мінск : Бел СЭ, 1978. – 768 с.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова